

Rapport och utvärdering

Romsk betydelse för svensk cirkus - förstudie

Mars 2022

Varje ny tillitsfull relation innebär en ny möjlighet

Rapporten är sammanställd av Lina B. Frank med stöd av Trolle Rhodin, Toni Rhodin, Mujo Halilovic, Julia Sällström och Olga Friberg Jonsson och baserad på material insamlat under projektet samt projektets utvärderingsfrågor och formulär.

Förstudien är gjord med stöd från Kulturrådet, Region Skåne och Lunds Kommun.

KULTURRÅDET

Introduktion

Cirkus Brazil Jack, Sveriges äldsta aktiva cirkus inleder ett samarbete med Cirkus Syd och Romskt informations- och kunskapscenter (RIKC) Malmö stad. Samarbetet utmynnar i en förstudie som utgångspunkt för ett potentiellt större projekt om romers betydelse för svensk cirkus.

I förstudien har vi utgått ifrån frågor som;

- Varför valde romer att arbeta med cirkus?
- Hur har det romska folkets och cirkusens historia hängt ihop genom den svenska historien?
- Hur har romernas kultur medvetet/omedvetet systematiskt diskriminerats?
- Varför har Cirkus Brazil Jack blivit så viktiga att 1,8 % av den svenska befolkningen ser deras föreställning årligen?

Förstudien har även ämnat komma i kontakt med cirkus- och scenkonstnärer från romskt arv samt fler som är intresserade av de frågor samarbetet behandlar. För att nå ut så brett som möjligt anordnade projektet en livesänd presentation med panelsamtal från Lunds stadsteater.

Ur familjens Rhodins arkiv

Projektgruppen, bild RIKC

Cirkus Brazil Jack

Den Rhodinska familjens cirkushistoria sträcker sig tillbaka till år 1899 då 28-årige Carl Rhodin (1871-1952), känd som Brazil Jack, startade cirkusen som ännu bär hans namn. Artistnamnet kom till som en hommage till den amerikanske nöjesidkaren William F Cody AKA Buffalo Bill, vars Wild West Show skördat stora framgångar i Europa under åren 1887-1893.

Från Cirkus Brazil Jack har **Toni Rhodin** - cirkusens historiker samt **Trolle Rhodin III** - cirkusens konstnärliga ledare och cirkusdirektör medverkat. Toni började som scentekniker på Malmö Stadsteater 1971 och efter studier på Teaterhögskolan (då Scenskolan) återvände han till Stadsteatern, nu som skådespelare. 1978 påbörjade han studier i sång på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium i Köpenhamn som fortgick fram till 1982 då han erbjöds rollen som Ringmaster vid familjens Cirkus Brazil Jack. Därefter har Toni frilansat inom ett stort antal genrer av folklig underhållning. 2013 debuterade Toni även som författare. Toni har mer och mer intresserat sig för familjens cirkushistoria och framträder nu allt som oftast med sitt mycket uppskattade föredrag om farfadern Brazil Jack, hans karriär och levnadslopp.

braziljack.se

Romskt informations- och kunskapscenter (RIKC), Malmö stad

RIKC inrättades 2009 i Malmö stad och utvecklades från att vara en idé, ett försök, till att idag vara en central referenspunkt inom fältet implementering av nationell minoritetslagstiftning i Sverige. RIKC har fått lokalt, regionalt, nationellt och internationellt erkännande för sitt arbete sedan dess etablering.

Centret verkar för att öka romers delaktighet i samhället och med att motverka antiziganism. Målgruppen för insatserna är romska malmöbor, övriga malmöbor, anställda inom Malmö stad och andra myndigheter. RIKC arbetar individuellt, strukturellt och diskursivt med att implementera lagen om nationella minoriteter på kommunal nivå.

Centret bedriver ett medborgarkontor i centrala Malmö där medborgare kan få råd och stöd på romani chib och verkar även som resurspersoner i möten mellan romska familjer/individer och myndigheter. RIKC föreläser och utbildar offentligt anställda inom nationell minoritetslagstiftning, romsksvensk/europeisk historia och romska livsvillkor idag och ansvarar för den övergripande samordningen av romska frågor inom kommunen.

Medverkat från RIKC gjorde **Mujo Halilovic** verksamhetschef, **Diana Bogelund** samhällsvägledare, **Robert Vävström** samhällsvägledare, **Julia Sällström** planeringssekreterare och **Olga Friberg Jonsson** planeringssekreterare.

malmo.se/rikc

Cirkus Syd

Cirkus Syd är en nätverksplattform för forskning, utveckling och innovation. Vi sammankopplar människor, idéer och praktiker över gränser och genrer. Genom att arbeta inom kultursfären använder vi vår expertis inom samtida cirkus och samarbetar för att inspirera till strukturell utveckling och nya möjligheter. Vi förespråkar innovation, entreprenörskap, DIY, DIT och konstnärlig forskning samt för kultur som drivkraft för demokratiskt deltagande. Medverkat från Cirkus Syd har **Lina B. Frank** gjort. Circus Thinkers Platform som drivs av Cirkus Syd har även varit involverad genom diskussioner om projektet och på ämnet cirkus relation till kulturella minoriteter globalt.

Cirkussyd.com

Varför valde romer att arbeta med cirkus?

Då cirkusen uppstod i mitten av 1700-talet fanns romer redan utspridda i hela Europa. De livnärde sig främst på hantverk, handel samt som vandrande musiker. Deras uppträdanden med musik, sång och dans var ofta välbesökta men samtidigt var de en diskriminerad grupp som ofta led under olika former av lösdriverilagar. Då cirkusen övergick från att spela månadsvis i mer eller mindre fasta cirkusbyggnader, till en ambulerande verksamhet i tält är det lätt att förstå hur romerna lockades av detta format. Deras livsstil var redan anpassad till det resande formatet och cirkusen gav den legitimitet.

Hur har romer och cirkus sammanfallit under historien?

Ute i Europa har det varit och är ännu inte ovanligt att romer/resande bedriver cirkusverksamhet. I Tyskland är cirkusfamiljer ur gruppen Sinti rikt representerade. Fossetts som sedan 1888 driver Irlands nationalcirkus är "travellers" och Bougliones som äger Paris cirkusbyggnad Cirque d'hiver och som räknas till en av världens mest framstående cirkusdynastier är romer.

I Skandinavisk cirkus ser vi främst två grupperingar. Den första består av helt vanliga svenskar som har känt dragning till det resande livet. De har som regel döpt sina företag efter de egna namnen men "italieniserade". Sålunda ser vi Ernst Nilssons "Cirkus Ernesto", Frans Lindbergs "Cirkus Frankoni", Adolf Palmgrens "Cirkus Adolphi" och även Cirkusarna Orlando, Scala, Merano och Arnardo.

Det Italienska har i alla tider ansetts låta "cirkusmässigt" rätt. Se bara Bombi Bitt och Piratens fiktiva Cirkus Brentano.

Den andra stora gruppen skandinaviska cirkusidkare har Tyskklingande namn som Schultz, Altenburg, Benneweis, Hoffman, Hertzberg, Steckel, Enoch eller Munderling. Dessa familjers anfäder har varit yrkessoldater i den danska armén i Schleswig Holstein fram till dess att Danmark införde värnplikt i mitten av 1800-talet. De började då att vandra som musikanter och sprida sig över Skandinavien för att så småningom etablera sig inom cirkus och tivolinäringen. Dessa familjer identifierade sig som resande.

Romernas roll i skandinavisk cirkus har varit blygsam. Brazil Jacks moder Therese Welcher tog sig artistnamnet Rombello (vacker rom) för att hedra sitt ursprung. Hennes son Carl Rhodin startade sin cirkus Brazil Jack år 1899 som ännu är verksam och som hyllar sitt etniska arv bl.a med romska symboler i manegen. Året därpå startade Therese sin Cirkus Rombello men hon dog 1908 så cirkusen blev inte långvarig. I slutet av 50-talet drog Brazil Jacks svåger Henning Möller, i kompanjonskap med romska Eugenia Dimitri, igång en cirkus Granados men den tvingades av ekonomiska skäl att läggas ned ganska omgående. Cirkus Lillebil var en liten cirkus som främst besökte landets marknader. Dess ägare var Brazil Jacks dotter Lillebil Rhodin som kallade sig ömsom resande, göglare och taskspelare. I övrigt ser vi de skandinaviska romerna betydligt oftare som innehavande tivolföretag än

cirkusar. I cirkusvärlden känner man generellt mer samhörighet med romer och resande än med medelsvensson, även i jämförelsen med andra artister såsom skådespelare, sångare, dansare och musiker vilka anses leva under samhälleligt mer normala förhållanden och därför kallas "privata". En cirkus som anses vara skräpig med fordon uppställda lite huller om buller och med tvättlinor uppspända mellan vagnarna kallar man lite föraktfullt för "zigenarcirkus" medan en person som visar synnerlig begåvning i att lösa de problem som kan uppstå längs med vägen kan kallas för "en riktig zigenare" då som ett berömmande av vederbörandes goda förmåga att reda sig själv.

Carl Rhodin "Brazil Jack" ur familjens arkiv

Tankar och känslor kring projektet och samarbetet

Projektgruppen känner sig mycket positiv till samarbetet. Förstudien beskrivs som ett viktigt, stimulerande, spännande och roligt samarbete där vi har mycket att lära av varandra och där det finns möjlighet att hitta gemensamma nämnare för arbetet framåt.

Det känns som att vi har arbetat tillsammans mycket längre än vad vi faktiskt har. Som att vi är en grupp som jobbar tillsammans för samma mål med glädje och värme och som arbetat tillsammans mycket längre än ett par månader.

Projektet har varit lärorikt, väckt nya tankar och kopplingar mellan våra olika områden/ kompetenser. Det känns som att vi verkligen skulle kunna bidra med ny kunskap och nya idéer gällande svenskt kulturarv och den romska minoriteten.

Det har känts spännande och stimulerande att få ventilerat problem som har tacklats i århundraden och faktiskt känna att det finns förutsättningar att förbättra resandekulturens villkor och höja dess status.

Förstudiens värde på individuell nivå för projektdeltagarna:

- Ökad kunskapen om romsk resande cirkuskonst,
- Hur romsk resande cirkuskonst kopplar till Cirkus Brazil Jack och samtidens Cirkus Syd.
- Tillfälle att undersöka hur vi tillsammans kan samverka rörande detta viktiga kulturarv
- Att Brazil Jack som cirkus får mer visibilitet i forum utanför sina egna föreställningar.
- Att den klassiska cirkusen erkänns som konstform i Sverige.
- Att institutioner och myndigheter får upp ögonen för relationen och paralleller mellan cirkus som kulturarv och romers kulturarv.
- De nya relationer som skapats och byggts.
- Förstärkning av kompetenser genom nya, oväntade perspektiv på nationella minoritetsrättigheter.
- Ökad kunskap om cirkus överlag samt även mer om kopplingen mellan cirkus och det romska.
- Att som representant för kulturverksamhet och andra resanderfamiljer bli inbjudna att delta i samtal med personer som faktiskt kan göra skillnad och att få göra vår röst hörd.
- Insikten att tiden är över då man kan marginalisera resandekultur bara för att det är resandekultur.

- Möjligheten att lyfta frågan om hur Sverige ska ta resandekulturen på allvar och ge den samma förutsättningar som andra kulturyttringar att bedriva sin verksamhet.

Förstudiens värde på organisatorisk nivå:

- Ny kunskap, nya kontaktytor och nya möjligheter
- Att få hålla i bollen om att skriva en sammanhängande historia och brygga hålet mellan klassisk och samtida cirkus.
- Utbyte, relationsbyggande och nya kopplingar/perspektiv som adderats till nationella minoritetsrättigheter i svensk kontext.
- Projektet har bidragit med att illustrera och realisera svenska kulturarvsfrågor och diskursiva nivåer i arbetet med den romska minoritetens mänskliga rättigheter.
- Vikten av att bedriva samarbeten som belyser frågor som kopplas till det romska.
- Visualisering av den betydelse som romer har för svensk cirkus och belyser i samma veva den antiziganism som både historiskt sett och i nutid lever kvar samt vad vi gemensamt behöver göra för att motverka den.
- Att utforska möjligheterna för att åstadkomma faktiska förändringar i den dagliga driften av Cirkus Brazil Jack såsom att tillsända kommunerna riktlinjer för hur de bör bemöta ambulerande kulturevenemang.
- Möjlighet att få familjen Rhodins arkiv av foton och filmer införlivade med Malmös stadsarkiv.
- Förhöjd kompetens kring cirkus och dess historia vilket jag inte kände till så väl tidigare.

Som del i projektet skapades ett livesant panelsamtal med korta presentationer om RIKC:s arbete samt modell för bekämpning av antiziganism på flera nivåer i samhället, historik om Cirkus Brazil Jacks historia i dåtid och nutid samt kort presentation om skillnader, liknelser och kopplingar mellan klassisk och samtida cirkus. Att vi, tre olika instanser, gjorde något konkret tillsammans stärkte våra inbördes relationer och bidrog till den fortsatta samverkan. Flera idéer, tankar och möjligheter uppenbarade sig utifrån samtalet och började samtidigt nå ut till fler som berörs av temat som kan involveras på olika vis i det fortsatta arbetet.

Det livesända samtalet attraherade en stor skara publik med olika ingångar i ämnet. De flesta som deltog är antingen intresserade av cirkushistoria eller romsk historia och kultur eller kopplingen mellan dessa.

Genom eventet har vi fått kontakt med personer som har information om fler cirkusartister historiskt med romsk bakgrund som tex Fred Taikon vars familj Johan Dimitri Taikon reste med Cirkus Brazil Jack under trettio-och fyrtio-talet. Brazil Jack döpte bland annat Fred

Taikons yngsta farbror Folke och syster Lillebil. Även information som att Brazil Jack turnerade tillsammans med en kvinnlig romsk magiker vid namn Sidonie Roman runt 1880 har kommit fram genom projektet.

Samtalet var även välbesökt av tjänstemän och akademiker inom myndigheter och institutioner för kultur så som Malmö stad, Kulturrådet, Malmö Universitet, Göteborgs universitet, Länsstyrelsen, Stockholms stad, Borås stad, Kulturen i Lund, Riksteatern nationellt och Riksteatern Skåne.

Det kändes viktigt att få tala till så många personer på viktiga poster inom kultursfären och berätta om familjen Rhodins 123-åriga cirkushistoria. Att för dessa få visa bilder och film som exempel på hur livet har gestaltat sig för de våra under olika skeden av historien. Under två världskrig, två pandemier, depressionen, enorma förändringar inom infrastruktur etc.

Att det var så tillgängligt och så många från myndigheter deltog och lyssnade ser vi som en stor framgång.

Framtida utveckling av projektet Romsk betydelse för svensk cirkus.

Medverkande parter har samlats i att utveckla ett 3-årigt projekt på temat Romsk betydelse för svensk cirkus. Vi ser att det finns stor potential till att utveckla fler brännpunkter och skapa ny och utökad förståelse för romers och cirkus kulturutveckling i Sverige.

Vårt största tema har som resultat av förstudien blivit 'svenskt kulturarv'. Hur skapas kulturarv? Vad inkluderas?

Enligt svensk minoritetslagstiftning ska alla kulturella minoriteters kultur och kulturarv inkluderas i det svenska, men så ser det inte alltid ut i verkligheten. Dessa frågor har blivit viktiga för vårt projekt och under det första året till följd av förstudien vad vi kommer fokusera på. En viktig del av projektet är därför att se till att cirkuskonsten erkänns som resandefolkets och romers viktiga bidrag till det svenska och europeiska kulturarvet och kulturlivet.

Vi kommer även här närmast att undersöka hur projektet och samverkan kan knyta an till och bidra till våra kommunala nämnds/förvaltningsmål i Malmö stad, och att konkretisera detta i RIKC:s verksamhetsplan för 2022 samt andra centrala styrdokument.

I nästa etapp kommer vi även att följa upp alla de kontakter som vi fått genom förstudien för intervjuer och djupare forskande.

Framtida prioriterade fokusområden för projektet Romsk betydelse för svensk cirkus

- Kompetenshöjning kring romers bidrag till svenskt/europeiskt kulturarv
- Kompetenshöjning kring resandekulturens koppling till samtida cirkus
- Förmedla och utveckla kunskap kring svenskt kulturarv genom att problematisera och utveckla begreppet
- Öka romsk delaktighet och stärka den romska identiteten.

Denna rapport har publicerats i syfte att dela och dokumentera information kring förstudien Romers betydelse för svensk cirkus (RBSC). För mer information, intervjuer eller för att citera vidare kontakta:

Trolle Rhodin
Konstnärlig ledare och Cirkusdirektör
utveckling@braziljack.se